

ӘОЖ 340:32.019.5; 340:316.65

Д.У. Рысқалиев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: r.daulet@mail.ru

Еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету және әлеуметтік қорғау мәселесі жөнінде С.С. Сартаевтың ой-пікірлері

Осы мақалада әркімнің өмірін, денсаулығын сақтауға деген құқығын іске асыру мәселелеріне қатысты ұлттық заңнамалық нормалардың халықаралық стандарттарға сәйкестігі зерттеуге алынды. **Түйін сөздер:** еңбек қауіпсіздігі, жазатайым жағдайды тергеп тексеру, еңбек жаракаты, кәсіптік науқастық, өкілдік.

D.U. Ryskaliyev

Some of the opinions Sartaeva S.S. on provision of labor safety and social protection of population

This paper investigates the theoretical questions associated to the right to the protection of human life and health, assessment of national law and compliance to international standards.

Keywords: safety labour, investigation of accidents, work injuries, occupational disease, representation.

Д.У. Рысқалиев

Некоторые взгляды Сартаева С.С. по вопросам обеспечения безопасности труда и о социальной защите населения

В данной статье исследуются теоретические вопросы, связанные с реализацией прав на охрану жизни и здоровья человека, оценкой норм национального права и о соответствии их международным стандартам.

Ключевые слова: безопасность труда, расследование несчастных случаев, трудовые увечья, профессиональное заболевание, представительство.

Бүгінгі таңда өндірістік ортамен байланысты жазатайым жағдаяттар санының төмендемеуін, ал кейбір экономикалық бағыттарда, керісінше, белең алуын ескеріп, қоғамның эволюциялық даму үдерісін ескере отырып, осы бағыттағы міндеттердің іске асырылу жағдайын анықтау, құқықтық тұрғыда баға беру, кезек күттірмейтін мәселе екендігі баршамызға мәлім.

Мемлекеттігіміздің дамуы әркімнің құқықтары мен бостандықтарының қаншалықты айқындалғандығымен және осы аталмыш құқықтардың қамтамасыз етілу тәсілдерінің қандай деңгейде белгіленуімен, олардың іске асырылу жағдайымен тікелей байланыс-

ты екендігін әрқашан ескеруіміз қажет. Осы терең теориялық және практикалық маңызы бар мәселелердің себебін және даму кезеңдерін анықтауымыз үшін мемлекеттігіміздің даму кезеңдерін, сонымен қатар құқықтық жүйенің даму кезеңдерін айқындауымыз қажет. Осы мәселелер қатарында еңбек қауіпсіздігінің қамтамасыз етілу жағдайы өзекті мәселе болып қала бермек. Осы мәселеге қатысты белгілі ғалым С.С. Сартаевтың еңбектеріне ой жүгіртуді қажет деп сайнамын.

С.С. Сартаев өз еңбектерінде, кеңестік басқару дәуірінің орныққан кезінде, Қазақ елінің қосалқы шикізат базасына айналғандығы,

демократиялық қағидаттардың тек қана қағаз бетінде айқындалып, іс жүзінде республикалардың мүдделерінің ескерілмегендігі жиі айтылады. 1918 жылдың орта шенінде, Қазан төңкерісінен кейін, Қазақстанның түпкір-түпкірінде Кеңестік басқару жүйесі құрылып, КСРО-ны құру туралы алғашқы Шарт 1922 жылдың 30 желтоқсанында қабылданғаны және осы Шартқа төрт республиканың – РСФСР, Украина, Белорусия және ЗСФСР (Грузия, Армения, Әзірбайжан) өкілдері ғана қол қойғаны, осы шарттың тоталитарлық мемлекетті тудырғаны баршаға мәлім. 1920 жылдың 26 тамызында Қырғыз (Қазақ) АКСР-ын құру туралы Декрет қабылданды, 1925 жылдың 15 сәуірінде өткен советтердің 5-ші Бүкілқазақстандық съезінде қазақ халқына шынайы тарихи атауын қайтарып беру жөнінде арнайы қаулы қабылданды [1, 185 б.]. Қазақстан 1936 жылға дейін, құқықтық негіздемесі айқындалмаған күйде, Ресей Федерациясының құрамында болды, 1936 жылғы Конституция қабылданар кезде біздің республикаға одақтық республика мәртебесін беру туралы мәселе көтерілді, осылай 1922 жылғы Шартқа қол қоймаған республикалардың құқықтары конституциялық жолмен заңдастырылды, бірақ іс жүзінде олар егемендікке қол жеткізе алмады. Егемендікке жету жолы Қазақстан халқына тым ауыр, қайғылы кезеңдермен жалғасты [2, 434 б.]. Республиканың стратегиялық маңызы бар объектілері орталықтың қатаң бақылауында болды. Одақтық шартта, республикаларға қатысты, егемендік мәселесі бойынша белгілі бір ережелердің, құқықтардың айқындалғаны рас, бірақ биліктің орталық органдарының қисапсыз көп дерективалары мен нұсқаулары негізінде өкілеттілігін жүзеге асырған, республикалардың егемендігін шектеген, бұрмалаған жүзден астам одақтық министрлік, комитеттер, басқармалар болды [2, 126 б.].

С.С. Сартаевтың «Жаңа одақ шартының жобасын дайындау процесі және КСРО-ның күйреуі» атты тарихи маңызы бар материалдар жинағында «Егемендіктің ақ жолы» тақырыбындағы бөлімінде келесідей пікірлері айтылған: кеңестік одақ дәуірі кезіңіндегі адамның, қызметкердің еңбек жағдайына байланысты «тек түсті металлургияны өндіру мақсатында, республикада 15 қала және 48 жұмысшы поселкесі салынды. Олардың

көпшілігінде жылу, су құбыры, әлеуметтік мекемелері болмады десе де болады. Тұрғын үй кезегі жылдарға созылды, кәсіпорындарда адамды қауіпсіз еңбек жағдайымен қамтамасыз ету қоры болмады, шикізатқа бай өлкенің осындай қайыршылық кейпі ешқандай елде кездеспейді» деп өзінің пікірін білдіреді. «Бұл проблемалардың бәрі орталық жүргізіп отырған саясаттың «жемісі» деп атап көрсетті [1, 132 б.]. Осы мәтіндегі С.С. Сартаевтың мақаласы 1990 жылғы 19 шілдедегі «Социалистік Қазақстан» басылымында жарыққа шыққан болатын. С.С. Сартаевтың осы басылымында «Президенттің жүз күні» (Сто дней Президентства)» тақырыбындағы бөлімінде: «ҚазКСР-нің Президенті Н.А. Назарбаевтың келесідей сөздерін еске алады: «бүгін шикізат өндіруге машықтандырылған республиканың экономикасына айтарлықтай нұқсан келтірілуде, байлық қоры мол республика кедейлік өмір кешпеуі тиіс» [1, 163 б.].

Басқа еңбегінде С.С. Сартаев келесідей пікірін білдіреді: «Одақтас республикалардың егемендігі мемлекеттік, саяси, экономикалық, әлеуметтік егемендік ұғымдарынан құралады, алайда абсолютті егемендікке одақтас республикалар ие болмады» [2, 473 б.].

«1990 жылдың 20 маусымында РСФСР Кеңесінің мәжілісі болып, онда жаңа Одақтық шарттың жобасын қарау мәселесі талқыланды. Қазақстандық Жобада өз өкілеттіліктерін жүзеге асыратын министрліктер мен ведомствалардың құрылу негізділігі алға қойылды» [1, 479 б.]. «КСРО-ның жаңа Одақтық шартының жобасын дайындау және қарау мәселесіне байланысты егеменді республикалардың орны мен рөлі жөніндегі ұсыныстар орталықпен қабылданбады, осыған байланысты менің қатысуыммен дайындалған жаңа Одақтық Шарт қабылданған жоқ. Осы жағдайлардың орын беруіне байланысты Қазақ Советтік Социалистік Республикасының 1990 жылғы 25 қазандағы «Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы» декларациясы қабылданды» [3, 16 б.], соңынан 1991 жылғы 24 тамыздағы ҚазКСР Жоғарғы Кеңесінің «Республика егемендігін бекіту жөніндегі шаралар мен ағымдағы жағдайды бағалау туралы» Қаулысы [3], 1991 жылғы 25 тамыздағы «ҚазКСР Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңы қабылданды. Осы Заңда адам

мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары басты мәселе болып айқындалды. Аталған актілер Қазақстанның егемендігін, тұтастығын, әр-алуанды экономикалық бағыттағы мемлекет екендігін анықтайтын актілер ретінде конституциялық маңызы бар заңнаманың дамуы жолындағы кезекті маңызды қадам болды деп жазады ардақты ұстазымыз С.С. Сартаев. Осы 1991 жылғы 25 тамыздағы заңмен жарияланған құқықтар 1993 және 1995 жылдардағы Қазақстан Республикасының Конституцияларының негізін құрады. Еліміздің конституциялық жүйесінің даму кезеңінің келесі сатысы болып 1991 жылғы 16 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңы айқындалды. Алғаш рет осы заң, Қазақстан Республикасының заңнамасы тарихында, конституциялық заң деп аталды. Осы мәселеде белгілі ғалым З.Ж. Кенжалиев келесідей пікірін білдіреді: «сонымен, 1991 жылдың 16 желтоқсанында Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет екендігін ресми мәлімдеп, бүкіл әлемге өзгелермен тең ел екендігін жариялады. 1992 жылы мемлекетіміздің рәміздері – әнұраны, елтаңбасы, мемлекеттік туы, кейінгі төрт жыл ішінде (1991-1995), халықтың кең талқылауы және қолдауы арқасында, Қазақстан Республикасының 1993 және 1995 жылғы Конституциялары қабылданды» [2, 438 б.].

Қазақстанда нарықтық экономикалық қатынастардың қалыптасуы және соған байланысты әлеуметтік, экономикалық қатынастардың өзгеруі жағдайында халықты әлеуметтік қорғаудың тиімді жүйесін құру мәселесі күн тәртібінде тұрған негізгі мәселе болып табылады. Осы мәселеде Конституцияның 1-бабының 1-тармағына сәйкес – адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің ең қымбат қазынасы, 28-бабының 1-тармағына сәйкес – Қазақстан Республикасы азаматының әлеуметтік қамсыздандырылуына кепілдік беріледі. Осы қағидаттарға сәйкес Қазақстан Республикасында, халықаралық стандарттарға сәйкес, халықты әлеуметтік қорғаудың тиімді жүйесін қалыптастыру, айқындау, бүгінгі таңда, мемлекеттің негізгі міндеті болып табылады.

Конституцияның 24-бабына сәйкес, тек қызметкердің ғана емес, әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауына, қауіпсіздік пен тазалық талаптарына сай еңбек ету жағдайымен қамтамасыз

етілуіне, сондай-ақ жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғалуға деген құқығы жария етілген. Осы бағытта әркімнің жұмыспен қамтылу құқығын қамтамасыз ету және өндірістік ортаға байланысты тек қана қызметкерлердің ғана емес, сонымен қатар қандай да бір жұмысты белгілі бір нысанда орындайтын басқа да жеке тұлғалардың еңбек жағдайын айқындау мәселесі бүгінгі таңда кезек күттірмей шешуді қажет ететін мәселе болып табылады.

Әркімнің осы бағыттағы құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің құқықтық негіздемелерін айқындау және осы байланысты қажетті заңнамалық актілердің қабылдану қажеттілігі әр жылғы Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына арналған Жолдауларымен белгіленеді. Әр жылғы Жолдаулар елдің экономикасын дамыту, халықтың әл-ауқатын жақсарту және осы бағыттағы саяси, әлеуметтік-экономикалық міндеттер шегінде мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі дамытуға бағытталған құқықтық маңызы бар бағдарламалық құжаттар ретінде танылады. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму Стратегиясында» белгіленгендей халықтың өркендеуі экономикалық тұрақтылықпен, ертеңгі күнге деген қамқорлықпен және адами факторлармен қатар өсуі тиіс [4]. Сәйкесінше еңбек қауіпсіздігі мен еңбек гигиенасына қойылатын талаптарды күшейту мемлекет үшін, қоғам үшін стратегиялық маңызды міндет болып табылады.

БҰҰ-ның 1948 жылғы 10 желтоқсандағы Жалпыға бірдей адам құқықтары жөніндегі Декларацияға, ХЕҰ-ның Конвенциялары мен ұсынымдарына және басқа да әлемдік қауымдастықтармен қабылданған актілерге сәйкес, өндіріс ортасымен байланысты, адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, еңбек ету қабілеттілігін сақтауға деген құқығын айқындау және іске асырылуын қамтамасыз ету барлық мемлекеттердің міндеті болып саналады.

Соңғы жылдардағы өндіріс орындарында орын беріп жатқан жазатайым жағдайлардың жай-күйін, себептерін айқындау барысында қазіргі қолданыстағы қалыптасқан құқықтық тәсілдердің жеткілікті деңгейде емес екендігі айқындалуда және еңбек қауіпсіздігі мен еңбек гигиенасы мәселелері бойынша жаңа міндеттердің шешімін ғылыми негізде айқындау қажеттілігі күн тәртібінде тұрған мәселе болып саналады.

Осы мақсатта Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің «Еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 13 тамыздағы № 854 Қаулысына сәйкес құрылды.

Халықаралық стандарттарға сай еңбек қатынастарын құқықтық реттеуде, өндірістік ортада еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету және соған байланысты адамның өмірін, денсаулығын сақтау қоғамның ең жоғарғы құндылығы екендігі баршаға мәлім. Осы бағытта еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз етудің стандарттарын жетілдіру қажеттілігі барлық деңгейде айтылуда. Аумақтық стандарттарды айқындау және қабылдау қажеттілігі келесі құжаттан туындайды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2010 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында: «Қазақстан ТМД-дағы және басқа да дүниежүзілік қауымдастықтар деңгейінде іске асырылып жатқан интеграциялық үдерістердің белсенді қатысушысы болып табылады. 2010 жылдың 1 қаңтарынан

бастап күшіне енген Ресей, Беларусь және Қазақстан Республикасының Кеден одағының құрылуы – қазақстандық барлық интеграциялық бастамалардың жаңа белеске көтерілуіне негіз болады деп атап көрсетілген болатын [5].

«Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың: «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты мақаласында билік өкілдеріне мемлекеттік деңгейде әлеуметтік саясат жүргізудің жаңа талаптарының айқындалуын барлық деңгейде зерттеуді және іске асыруды табыстады: «Менің назарымдағы басты мәселе – әр қазақстандыққа қамқорлық көрсету. 27 қаңтарда мен Парламентте «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» деп аталатын Қазақстан халқына Жолдауымды жарияладым», – деп атап өтті.

Әдебиеттер

- 1 Сартаев С.С. Процесс подготовки проекта нового Союзного договора и развала СССР – Алматы: ТОО РПИК Дәуір, 2009.
- 2 Сартаев С.С. Мы живем в Конституционном пространстве. // Султан Сартаев. – Алматы, ТОО РПИК Дәуір, 2010.
- 3 Қазақ Советтік Социалистік Республикасының мемлекеттік егемендігі туралы Декларация – Декларация о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики. – Алма-Ата: Қазақстан, 1991.
- 4 Қазақстан Республикасының еңбек және халықты әлеуметтік қорғау Министрінің 2006 жылғы 18 шілдедегі № 173-II Бұйрығымен 2006-2010 жылдарға арналған жемқорлық пен күрес бағдарламасы бекітілді // «Еңбек және әлеуметтік қамсыздандыру сұрақтары», ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау Министрінің бюллетені, – № 10, 2006.
- 5 М.В. Молодцов. Место трудового права в системе советского права // Правоведение. – М., –1984. –№2.

References

- 1 Sartayev S.S., The process of drafting a new Union Treaty and the collapse of the USSR - Almaty LLP RACP Daur, 2009.
- 2 Sartayev SS We are living in the Constitutional space. // Sultan Sartayev. - Almaty, TOO RACP Daur, 2010.
- 3 Kazak Sovettik Sotsialistik Respublikasynyn memlekettik egemendigi turaly Declaracia - Declaration of State Sovereignty of the Kazakh Soviet Socialist Republic. – Almaty: Kazakhstan, 1991.
- 4 Kazakhstan Respublikasynyn enbek zhane halykty aleumettik korgau Ministriniñ zhyly 18 shildedegi 2006 № 173-II Bұyryғymen 2006-2010 zhyldarga arналган zhemkorlyk pen kures bagdarlamasy bekitildi // "Enbek zhane aleumettik kamsyzdandyru suraқtary" RK enbek zhane halykty aleumettik korgau Ministriginin byulleteni, – № 10, 2006.
- 5 Molodcov M.V., Place of employment law in the system of Soviet law // Jurisprudence. – Moscow. –1984. –№2.